

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Пенсійне страхування інтелігенції в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 14. – Вінниця: ДКФ, 2008. – С.204-207.

О.А. Мельничук

ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УСРР У 20-Х РР. ХХ СТ.

Пенсійне забезпечення у будь-якій державі є найважливішою складовою добробуту громадян, яке демонструє готовність держави дотримуватися принципів гуманізму щодо тих, хто віддав суспільству працю, інтелект, здоров'я. Реформування пенсійного законодавства в Україні на сучасному етапі пов'язане із впровадженням пенсійного страхування, як провідної організаційно-правової форми соціального захисту в умовах ринкової економіки. Важливим завданням при розробці та вдосконаленні чинного законодавства у даній сфері є вивчення не лише зарубіжного, але й вітчизняного досвіду в його історичній ретроспективі. Зважаючи на це, метою пропонованої статті є висвітлення системи пенсійного страхування, що функціонувала на теренах УСРР у 20-х рр.. ХХ ст. на прикладі забезпечення пенсіями представників інтелігенції.

Означена проблема, за винятком окремих аспектів [1-2], не була предметом спеціального історичного дослідження. Джерелами для написання статті слугували збірники нормативних актів [3-5] та популярні праці відповідальних страхових працівників вказаного періоду [6-9], а також архівні матеріали та матеріали періодичної преси.

Правотворчість більшовиків у сфері пенсійного страхування розпочалася одразу після захоплення влади. Однак, перші страхові декрети проголошені у 1917-1920 рр. визнавали право на пенсію лише за категоріями, що становили соціальну опору нового режиму: робітниками та червоноармійцями. В той же час відсутність в нормативних актах конкретних законодавчо визначених джерел фінансування свідчила про популістський характер таких рішень. Головним мотивом при цьому було намагання

переконати пролетаризовані верстви у готовності виконувати взяті соціальні обіцянки.

З переходом до НЕПу забезпечення пенсіями в порядку соціального страхування було поширене і на інші соціальні категорії, в тому числі і на представників інтелігенції. Так, постановами ВУЦВК від 9 серпня 1922 р. «Про посилені пенсії» та від 2 травня 1923 р. «Про пенсії особам, які мають особливі заслуги перед республікою» передбачалися персональні пенсії та допомоги особам, що мали виключні заслуги перед державою, серед яких значилися діячі науки, мистецтва, які своєю працею у відповідній області зробили внесок у світову чи вітчизняну культуру. Щоправда значення таких заслуг визначалося вищими партійними та профспілковими органами, або ж відповідними наркоматами, що в свою чергу давало змогу призначати пенсії лише особам, що проявляли особливу відданість новому режимові [3, 145].

Для розгляду заяв про призначення персональних пенсій при НКСЗ УСРР створювалася постійна комісія у складі представників УпНКФ, народного комісаріату Держконтролю, УпНКП та Південного бюро ВЦРПС, затверджена РНК УСРР. Особливість забезпечення вказаних осіб полягала, насамперед, у розмірах забезпечення, які визначалися залежно від характеру заслуг, ступеню втрати працездатності, кількості непрацездатних та неповнолітніх, що знаходилися на утриманні, стану здоров'я тощо. Максимальний розмір персональних пенсій встановлювався до 2-х тарифних ставок відповідальних радянських та професійних працівників, а розміри одноразових допомог – до 3-х місячних розмірів пенсій чи тарифних ставок відповідальних працівників м. Харкова. В тих випадках, коли пенсіонер користувався від держави квартирою, опаленням, освітленням, постачанням продуктів, всі затрати вираховувалися із пенсії. Виплата персональних пенсій та допомог здійснювалася із кредитів, асигнованих за кошторисом НКСЗ, однак нормальний розмір пенсії застрахованим при цьому мав бути компенсований за рахунок фонду соцстраху. Для цього головне управління соціального страхування щомісячно переводило на рахунок НКСЗ необхідну

суму, відповідно до поданої заявки [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 28]. Постановою РНК СРСР від 9 травня 1925 р. гарантувалося збереження персональних пенсій при переїзді із однієї республіки в іншу [11, 225].

Кількість персональних пенсіонерів, що обслуговувалася органами соціального страхування в Україні була незначною, однак із кожним роком поступово збільшувалася. Так, якщо у 1923/24 р. персональна пенсія була призначена 785 особам, то у 1924/25 р. кількість персональних пенсіонерів досягла 1118, а в 1925/26 р. – 1607 [2, 213]. Із збільшенням чисельності зростали і витрати страхових органів на їх утримання. Так, наприклад, з 1 січня 1925 р. до 1 липня 1926 р. на виплату персональним пенсіонерам страховими органами України було витрачено 90 564 крб. Розмір місячної пенсії при цьому становив 15 крб., а в разі смерті пенсіонера родина отримувала 11 крб. 55 коп. Загалом з 1 січня 1925 р. до 1 січня 1927 р. на виплату персональних пенсій було використано 230 тис. крб. страхових коштів [10, Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1609. – Арк. 37]. Найбільш рекордним виявився 1929/30 операційний рік, коли сума витрачених страхових коштів сягнула 438 097 крб. [10, Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2261. – Арк. 1]. Найбільше персональних пенсіонерів нараховувалося у Харківському, Одеському та Дніпропетровському округах [10, Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1609. – Арк. 41].

Окрім персональних пенсіонерів, постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 липня 1927 р. були затверджені «Правила про пенсії героям праці». До претендентів на отримання вказаних пенсій включалися також особи, які мали спеціальні заслуги в галузі наукової діяльності і відпрацювали за наймом не менше 35 років. Вказаним особам органи соціального страхування виплачували пенсію у розмірі $\frac{3}{4}$ заробітку, незалежно від стану працездатності та майнового становища. При стажі меншому як 35 років, обов'язковою умовою для призначення пенсії була наявність I-III груп інвалідності. У випадку продовження роботи за наймом, працівник отримував половину зазначеної пенсії. Герої праці звільнялися від обкладення державним прибутковим податком, якщо дохід не перевищував

600 крб. в рік. При оподаткуванні вказаних осіб надавалася знижка у розмірі 20% [12, 456]. В Україні виплата вказаних пенсій була запроваджена об'їзником НКП УСРР від 26 січня 1928 р.[13, 29]. За інструкцією СРСС від 10 травня 1928 р. для героїв праці не встановлювався максимальний розмір пенсії [4, 172].

Для покращення становища народних учителів та інших працівників освіти постановою ЦВК та РНК СРСР з 1 січня 1925 р. на території Союзу запроваджувалося пенсійне забезпечення за вислугу років. Цей нормативний акт, на відміну від вищезазначених, стосувався виключно представників освітньої інтелігенції. За ним право на пенсію визнавалося за учителями сільських і міських шкіл, працівниками культурно-освітніх установ у сільській місцевості (керівниками хат-читалень, бібліотекарями, учителями нижчих сільськогосподарських шкіл). Всім вищезазначеним особам пенсія призначалася після відпрацювання 25 років на вказаних посадах. До стажу роботи зараховувалася і дореволюційна служба, за умови відпрацювання не менше 5 років в радянський період. Спеціальним роз'ясненням СРСС при НКП СРСР до стажу включався також період відбування покарання за політичні злочини у дореволюційний час [14, 4]. Особи, які продовжували працювати отримували пенсію в повному обсязі, незалежно від розміру заробітку. У випадку смерті особи, право на отримання пенсії переходило до утриманців, при цьому іншому із подружжя гарантувалося 1/2, а дітям – 1/4 від повного розміру пенсії. Встановлена постановою пенсія виплачувалася фінансовими відділами виконкомів за місцем проживання у розмірі 240 крб. на рік, тобто 20 крб. на місяць і не обкладалася будь-якими державними та місцевими податками і зборами. Для отримання пенсії із 1 січня 1925 р., особи мали подати документи до органів соціального страхування протягом 4 місяців (постановою ЦВК та РНК СРСР від 19 червня 1925 р. термін був продовжений до 15 липня 1925 р.) [15, 293]. Складені списки пенсіонерів підлягали затвердженню президіями місцевих виконкомів. Джерелом коштів для виплати пенсій слугували страхові внески, які сплачували відповідні

культурно-освітні установи. У разі нестачі коштів відповідні суми асигнувалися із державного бюджету [16, 32]. Народним комісаріатом праці СРСР був внесений протест на забезпечення учителів повністю за рахунок соцстраху, однак на засіданні РНК СРСР 19 січня 1925 р. такий протест був відхилений [5, 104]. Не змінила ситуації і спроба оскарження положення Народним комісаріатом фінансів УСРР до Раднаркому в січні 1927 р. [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 684. – Арк. 540].

Інструкцією НКП та НКО УСРР від 27 травня 1925 р., яка визначала порядок реалізації союзного законодавства на території України пенсійне забезпечення за вислугу років поширювалося на учителів всіх міських та сільських трудових шкіл, а також працівників освіти в сільських місцевостях: керівників хат-читалень, сільбудів, бібліотекарів, учителів сільськогосподарських професійних шкіл, шкіл батрацької молоді та педагогічний персонал дитячих будинків, колоній та дитячих містечок. Обіжником НКП УСРР від 28 вересня 1925 р. пенсії за вислугу років поширювалися також на учителів транспортних шкіл та культурно-освітніх установ [6, 72]. Відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 11 листопада 1925 р. на пенсії за вислугу років могли розраховувати викладачі вищих навчальних закладів і робітничих факультетів, а також наукові працівники. Для даних категорій необхідними умовами для отримання пенсії була наявність 25-ти річного наукового стажу, або досягнення 65 років при наявності стажу 10 років. Не могли розраховувати на забезпечення за вислугу років викладачі релігії [17, 507].

Пенсії за вислугу років в Україні видавалися незалежно від майнового становища особи. Однак працюючі пенсіонери отримували лише половину пенсії, незалежно від розміру заробітку. Не допускалася одночасна видача пенсій за вислугу років та з інвалідності чи за особливі заслуги [14, 3]. Як виняток, обіжником НКФ та НКП УСРР від 13 січня 1926 р. допускалася виплата різниці між пенсіями [9, 21]. Призначення та виплата пенсій педагогічним працівникам здійснювалася страховими касами за місцем

проживання. Рішення про призначення пенсії приймалося страховими органами за участю представника від місцевих органів освіти протягом двох тижнів з дня подання заяви. Після прийняття рішення пенсіонер отримував пенсійну книжку із відривними талонами на кожен місяць. Один раз в три місяці пенсіонер був зобов'язаний надавати довідку про те, що він не працює за наймом. А утриманці померлих пенсіонерів два рази на рік подавали дані про свій майновий стан [3, 134]. Кошти на виплату пенсій вносилися страховими касами на рахунки окружних фінансових відділів [18, 6]. Особам, які подали заяву про нарахування пенсії до 15 липня 1925 р. пенсія виплачувалася із 1 січня 1925 р., іншим, з моменту подання заяви [19, 117].

Визначаючи обсяг пенсіонування даної категорії осіб, слід відмітити, що із 206 935 працівників освіти, що працювали в республіках СРСР на 1 липня 1926 р. нараховувалося 8 558 пенсіонерів [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 405. – Арк. 685]. В Україні на 1 жовтня 1926 р. пенсії за вислугу років отримували 3 113 працівників освіти, з них 2 285 осіб продовжували при цьому працювати. Крім того, на забезпеченні пенсією перебували 27 сімей, з яких повну пенсію отримували 8 сімей [20, 60]. В 1927 р. кількість пенсіонерів за вислугу років збільшилася на 600 осіб [21, 80], а в 1928 р. ще на 567 осіб і становила 4 246, з яких майже 2/3 продовжували працювати [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 918. – Арк. 92].

21 грудня 1927 р. з'явилася спільна постанова ВУЦВК та РНК УСРР, відповідно до якої пенсії за вислугу років були поширені на педагогічний персонал установ соціального виховання дефективних дітей. Правом на пенсійне забезпечення користувалися штатні завідувачі, вчителі та вихователі за умови відпрацювання 25 років. Пенсії призначалися у розмірі середнього заробітку [8, 78].

З 1 липня 1928 р. на території України вводилася в дію нова інструкція, що визначала порядок забезпечення пенсією за вислугу років. За її положеннями правом на пенсію користувалися учителі перших чотирьох груп трудових шкіл як у сільській так і в міській місцевості. Для осіб, що

продовжували працювати, передбачалося скорочення пенсії наполовину [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 757. – Арк. 175].

У зв'язку із прийняттям першого п'ятирічного плану перед страховими органами УСРР ставилися завдання збільшити кількість працівників освіти, охоплених пенсіями за вислугу років із 4 037 до 6 959 осіб. В розрахунку на 1000 застрахованих показник мав зрости несуттєво із 2,35 до 2,76 осіб [10, Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 3683. – Арк. 3].

3 липня 1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли нову постанову про пенсійне забезпечення вчителів та інших працівників освіти за вислугу років, що розширила коло осіб, які підлягали забезпеченню і поліпшувала умови виплати пенсії. Окрім вчителів шкіл право на отримання пенсії визнавалося за: викладачами технікумів, професійно-технічних, міліцейських та виправно-трудова шкіл і курсів; майстрами виробничого навчання; педагогічним персоналом дитячих будинків, дошкільних установ; участковими інспекторами. Вказані особи набували права на пенсію за умови роботи на вказаних посадах не менше 25 років, з них, не менше 10 років при радянській владі. До стажу роботи зараховували: час перебування в рядах Червоної армії; перебування на виборних радянських та профспілкових посадах; період відбування покарання за політичні злочини до революції; час, протягом якого працівник отримував допомогу із безробіття чи тимчасової непрацездатності. Розмір пенсії становив половину заробітку застрахованого, але не більше 150 грн. Підвищені розміри пенсій призначалися для осіб, що працювали у віддалених місцевостях. Особам, які продовжували працювати після призначення пенсії на педагогічних посадах, розмір пенсії не зменшувався. Однак, при наявності інших доходів, сумарний дохід пенсіонера не міг перевищувати розміру середнього заробітку. Виплата пенсії припинялася на час позбавлення волі або заслання пенсіонера в судовому чи адміністративному порядку [22, 203].

Постановою ЦВК і РНК СРСР від 25 вересня 1929 р. пенсійне забезпечення за вислугу років було поширене на медичних і ветеринарних

працівників, трудова діяльність яких проходила в селі і в робітничих селищах [7, 15]. У 1930 р. встановлена пенсія за вислугу років і для агрономів, які працювали в сільській місцевості (постанова ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р.) [1, 342]. Всього на 1 жовтня 1930 р. пенсій за вислугу років було виплачено: працівникам освіти та їх сім'ям – на суму 508 543 крб., медичним та ветеринарним працівникам – 12 190 крб. [10, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 1121. – Арк. 29].

Отже, запровадження пенсійного страхування в період НЕПу було важливим кроком для забезпечення представників інтелігенції в умовах ринку. За рахунок страхових коштів утримувалася певна частка підопічних наркомату соціального забезпечення. В той же час, незважаючи на ґрунтовну розробку правових норм, їх дія поширювалася на обмежену категорію осіб. Наявність значної частки працюючих пенсіонерів свідчила про незначний розмір пенсії та неспроможність його задовольнити життєві потреби пенсіонерів.

Джерела та література:

1. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К., 2005.
2. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К., 2006.
3. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926.
4. Кац Р. и Сорокин И. Пенсии по социальному страхованию. Сб. законодательных и директивных материалов. - М., 1935.
5. Фрейман І.І. Збірка правил про пенсійне забезпечення застрахованих. – Харків, 1930.
6. Вишневецкий А. Пенсии за исключительные заслуги и выслугу лет. (Пенсии персональные, учительские, академич.). - М., 1927.
7. Гутерман Б. Обеспечение за выслугу лет медицинских, ветеринарных работников. Изд. 2-е, переработ, и доп. - М.-Л., 1931.
8. Каплан Е. И. Пенсионное обеспечение в порядке соцстрахования.-М.,1930.
9. Караваев В. В. Учительские пенсии. Что такое учительская пенсия и как ее можно получить. - М., 1926.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
11. Собрание узаконений СССР. – 1925. - №32.
12. Собрание узаконений СССР. – 1927. - №45.
13. Вопросы страхования. – 1928. - №10.
14. Информационный листок ГУСС. – 1925. – №12.
15. Собрание узаконений СССР. – 1925. - №40.
16. Собрание узаконений СССР. – 1925. - №3.
17. Собрание узаконений СССР. – 1925. - №88-89.
18. Информационный листок ГУСС. – 1925. – №16.

19. Тетгенборн З.Р. Советское социальное страхование. – Л., 1926.
20. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков, 1927.
21. Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1928.
22. Известия НКТ СССР. – 1929. – №45-46.